

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЊУ

САВРЕМЕНИ ТРЕНУТАК КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ У НАСТАВИ И НАУЦИ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ВРАЊУ

САВРЕМЕНИ ТРЕНУТАК КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ У НАСТАВИ И НАУЦИ

- Тематски зборник -

Врање, 2010.

САДРЖАЈ

Уводна реч	9
КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ	11
Др Тихомир Петровић <i>Савремена књижевност за децу и младе</i>	13
Др Стана Смиљковић <i>Симболички језик бајки</i>	24
Др Сунчица Денић <i>Књижевна критика о стваралаштву за децу као пратећи вредносни систем</i>	30
Др Бранко С. Ристић <i>Народна прича и мит у књижевности за децу, генетичка веза</i>	38
Др Майкова Валентина <i>Мысль и время (по истории детской литературы в России)</i>	46
Др Виолета Јовановић <i>Поетика броја у савременој српској ауторској бајци</i>	51
Д-р Мито Спасевски <i>Савремена македонска поезија за деца – развојни текови и специфики</i>	59
Д-р Биљана Ивановска <i>Нове тенденције у настави немачког језика при коришћењу литературе за децу</i>	69
Д-р Јованка Денкова <i>Научна фантастика во савремената македонска проза за деца и млади</i>	74
Мр Илијана Чутура <i>Неке језичко-стилске карактеристике ауторске бајке</i>	82
Ms Danijela Mišić <i>Phenomenon of childhood in the novel Alice in wonderland by Lewis Carroll</i>	95
Др Љубомир Милутиновић <i>Једна драма у двије поетске књиге</i>	101
Др Видан Николић <i>Нонсенс – између децје стваралачке игре и позитивног трансфера знања</i>	112
Др Јован Љуштановић <i>Игра и нонсенс у савременој српској поезији за децу</i>	128
Др Јаворка Маринковић <i>Лингвостилистички елементи у књижевности</i>	140
Др Снежана С. Башчаревић <i>Свет детињства Стевана Раичковића</i>	147

Мр Бранко Илић

Семантички и симболички капацитет поезије за децу (млађег школског узраста) – Песма о цвету Бранка Миљковића

Мр Сања Љубишић

Савременост античке басне

Мр Милутин Ђуричковић

Крушевачки писци за децу и младе

Мр Марија Славковић-Илић

Песме о Светом Сави у школама: некад и сад

Драган Радовић

Поетички и критички погледи Душана Радовића

Јелена Максимовић

Антономазијски принципи именовања у именима ликова у књижевности за децу

Мр Тамара Грујић

Змајеве загонетке према обрасцу из усмене књижевности

МЕТОДИКА НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Др Павле Илић

Књижевност за децу и разредна настава, пресудни чиниоци трајног односа према књизи, култури и стваралаштву

Др Љиљана Бајић

Функција смеха у примању и деловању хумористичког текста

Др Тиодор Росић

Значење песничког текста у настави

Др Драгана Вељковић-Станковић

Упознавање језика, мисли и стиха – поезије Душана Радовића у наставној пракси

Др Зона Мркаљ

Методички изазови у обради поезије у млађим разредима основне школе

Мр Миодраг Павловић

Наставно тумачење савремене приче за децу у млађим разредима основне школе

Мр Мирјана Стакић

Тумачење непознатих речи и израза у савременој настави књижевности за децу

Маја Димитријевић

Ликови у савременој причи за децу Дејана Алексића: Погодност за наставу и обраду

Др Нада Тодоров, мр Веселина Ђуркин

Савремена кратка прича као комуникатор између писца и ученика

Др Зорица Цветановић	
<i>Читаначки текстови као подстицај за усмено и писмено изражавање ученика</i>	359
Др Марина Јањић, др Синиша Стојановић	
<i>Књижевноуметнички текстови за децу у функцији богаћења ученичког речника</i>	370
Др Буба Стојановић	
<i>Бајка и њен значај у васпитању деце</i>	382
Ивана Тасић	
<i>Групни облик рада у обради књижевно-уметнички текстова у млађим разредима основне школе</i>	388
КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ У ШИРЕМ ПЕДАГОШКОМ КОНТЕКСТУ	397
Др Благица Златковић	
<i>Настава књижевности за децу у функцији развоја социјалне интелигенције</i>	399
Др Драгана Станојевић	
<i>Наставне стратегије у раду на књижевним текстовима у функцији дечјег стваралачког изражавања</i>	410
Др Данијела Здравковић, др Весна Николић	
<i>Прилог одређењу парадигме детињства као друштвеног феномена</i>	430
Др Весна Трифуновић	
<i>Улога наставе књижевности у основној школи у формирању идентитета и социјалне дистанце</i>	446
Др Саша Кнежевић, др Бранка Ковачевић	
<i>Рецепција и откриће у настави дјечије књижевности</i>	457
Мр Далиборка Пурић, мр Сања Маричић	
<i>Савременост и функционалност у развоју говора и почетних математичких појмова</i>	467
Др Србољуб Ђорђевић	
<i>Деца са посебним потребама и књижевно образовање</i>	477
Мр Александра Стошић	
<i>Улога и функционалност повезивања књижевности за децу и музике у наставним и ваннаставним активностима</i>	486
Мр Весна Здравковић, мр Јелена Вучковски, Ана Спасић-Стошић, Александра Трајковић	
<i>Сцена у вртићу</i>	498

Д-р Јованка Денкова
Филолошки факултет
Универзитет „Гоце Делчев“
Штип, Р.Македонија

НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПРОЗА ЗА ДЕЦА И МЛАДИ

Предмет на нашето истражување во оваа студија ќе биде научната фантастика во современата македонска проза за деца и млади, нејзините карактеристики, односно *differentia specifica*. За тоа успешно да се реализира, неопходно е таа да се разграничи од фантастиката со која честопати се поистоветува. Па, дури, видлив е стремежот, понекогаш, да се постави знак на еднаквост меѓу овие два жанра. Одделувањето на жанрот фантастика од жанрот научна фантастика е неспорно, бидејќи секој од нив има свои карактеристични елементи кои го дефинираат.

Исто така, не треба да се заборави фактот дека во модерната литература се пројавува тенденција на тнр. “мешање на жанровите”, така што ниту еден жанр не се наоѓа во ист вид во некое дело, туку секогаш има елементи и на други жанрови. Таквата жанрова поливалентност, нè поставува пред прашањето и обидот да се издвојат фантастичните и научно фантастичните елементи во неколку дела од разни автори од современата македонска проза за деца и млади. Со самото тоа што ќе се укаже на разликите меѓу фантастиката и научната фантастика, всушност ќе се диференцираат особеностите на научната фантастика во современата македонска прозна литература наменета за најмладите.

Познато е дека најзначајните разлики меѓу фантастиката и научната фантастика се: присуството на елементи на науката и техниката во научната фантастика, наспроти нивното отсуство во фантастиката; времето на одвивањето на фантастиката е минатото или сегашноста, додека пак, научната фантастика се одвива во иднината; во фантастиката доминантни чувства се стравот, песимизмот или непријатното изненадување на јунакот, наспроти пријатното изненадување во научната фантастика, како и желбите и надежта во позитивен исход; во фантастиката е доминантна беспомошноста на јунакот, а во научната фантастика тоа е неговата борба; фантастиката се одвива во средина која ни е позната, додека пак, во научната фантастика се создава нова средина, која е поинаква од познатата; во фантастиката е засегнат поединецот како индивидуа или евентуално групата, додека пак, во научната фантастика засегнато е човештвото и неговата судбина. Се разбира, ова не е

конечниот список на сите разлики меѓу фантастиката и научната фантастика, но тие се доволно примамливи да го привлечат вниманието на истражувачот. Истовремено, со посочувањето на разликите меѓу фантастиката и научната фантастика, се диференцираат карактеристиките на научно фантастичната литература.

Појавата и развојот на жанрот научна фантастика во македонската литература за деца и млади се врзува со периодот по ослободувањето, при што НФ имаше отежнат развој и долго време се сметаше за дефицитарен жанр. Токму затоа и ова истражување ќе биде свртено кон карактеристиките на научната фантастика во повоената македонска проза за деца и млади.

Затоа, на почеток, со причина би можело да се постави прашањето: што се подразбира под изразот "научна фантастика за деца и млади"? Поголемиот број теоретичари на литературата се согласуваат со тврдењето дека под научно фантастична литература се подразбираат најчесто прозни дела (романи и раскази) во кои се опишуваат возбудливи, интересни, измислени и хиперболизирани научни откритија кои му помагаат на човештвото и на неговиот напредок или, пак, му се закануваат на човечкиот род со разни видови опасности за неговиот опстанок. Настаните кои ги опишува едно научно фантастично дело можат да се случуваат во иднината, на нашата планета, но многу често тие опишуваат и други простори, други планети кон кои се патува со превозни средства кои не постојат, а кои се зародени во фантазијата на писателите на писателите поради напредокот на космонаутиката.

Од денешна перспектива, корпусот на научно фантастични дела во современата македонска проза за деца и млади и не е така мал. Со оваа проблематика се занимавале писателите Томе Арсовски, Лилјана Белева, Мирко Зафировски, Глигор Поповски, Лазо Наумовски, Стојмир Симјановски, Пени Трпковски и други. Во сите нивни дела од научно фантастичен тип, се забележуваат оние типични теми за научната фантастика: утопија и анти утопија, темата на роботот, есхатолошките теми, спејс-операта, патувањето низ времето и просторот, темата на компјутерот кој царува, хибернацијата, итн.

Поголем број од овие теми можат да се сретнат во едно дело.

Во романот *Вечниот Таниз* од Велко Неделковски, присутна е темата за наводно **утопистичко уредување на општеството** во кое има само еден владетел- Надчовек (Врховниот Тотор), присилно наметнат: „*Не го избираа, се наметна со силата на својата*

безобѕирна личност” (стр.106). Тој живее изолиран *„сам и аскетски*”, на дистанца од сите *„никој никогаш не го видел неговото лице; се шепотат приказни дека бил воин, осакатен во дамнешна битка, со лузни кои не се за показ во јавноста*”(стр.67). Мерките за безбедност кои ги презема се крајно ригорозни: тој живее во својот комплекс од седум исти облакодери од кои шест се фикција, а само еден е реален и опкружен со река во која пливаат алигатори. И нараторот забележува дека ваквиот негов бедем прилега на англиските средновековни замоци, кои го инспирирале Врховниот Тотор. Тој *„владее како апсолутист, опкружен со кодоши и џелати*”, а својот народ го нарекува *„Стадо!*”(стр.106). Во едно такво општество, владее поделба на жителите на - луѓе и подлуѓе. Луѓето се помалубројни *„стотина илјади привилегирани Чочони како негови намесници*”, а Подлуѓето се *„десет милиони*”. Во таквата уреденост на светот, животот на подлуѓето вреди малку, тие се *„без граѓански права*”, од нивните редови *„се регрутираат заморчиња за научни експерименти*”(стр.25).

Таквите замислени утопии обично постојат во некоја земја која се наоѓа далеку од географските простори кои ние ги познаваме. Во тие општества навидум перфектно се решени сите социјални проблеми, сиромаштијата, невработеноста, немирите, со генетско селектирање совршено се регулира наталитетот, се негува единствено култот кон работата и науката, итн. Меѓутоа, јунаците во овие дела, а и читателите набргу доаѓаат до сознание дека ваквите, навидум, прогресивни моменти полека, но сигурно се претвораат во анти-утопии во кои се лимитираат човековите индивидуални афинитети и способности. Особено поразително изгледа моментот кога еден од јунаците во *Вечниот Таниз* ја сфаќа суштината на изолирањето на лицата постари од шеесет години во центарот Тузалем. Тузалем е претставен како рај за постарите луѓе, но кај луѓето полека, но сигурно се зародува свеста за вистинскиот карактер на таа сурова институција, која предизвикува *„...насилно распарчување на семејството! Раскинување на крвните врски! Изолација што ги изедначува луѓето со добитокот!... Ново руво за вековните неправди!*”(стр.9).

Во романите на Лилјана Белева (*Планетата Окталз* и *Омајот на вселената*) општеството е толку утопистички уредено што вдашува унифицираноста на луѓето, во поглед на облекувањето и однесувањето. Унифицираноста во облекувањето и изгледот во ваквите утопии оди дотаму што единственото нешто по што се разликуваат се нивните интелектуални можности. Притоа, предност се дава на едноставноста, функционалноста и штедењето на скапите материјали и работната енергија. За таа цел во храната (која обично е во вид на пилули) на жителите на ваквите утопии им се додаваат

извесни лекови кои ги парализираат сите нивни умствени и сетилни способности за сè друго освен за работата и одржувањето на основните животни потреби, па во такви услови не им се потребни ни платежни средства. На луѓето им се овозможува совршен, хармоничен живот исполнет со работа, со одбивност кон емоциите кои се сметаат за одлика на дивите животни.

Еден поинаков вид утопија среќаваме во романот *Ќерката на ѕвездите* од С.Симјановски каде утопистичкото општество е така уредено што луѓето се слободни да не носат и облека и сиот свој живот да го посветат на уживањето.

Понекогаш, монотониот, едноличен живот и меѓу самите жители на Утопија раѓа досада и желба за возбуда, особено кога ќе се земе во предвид дека во утописките општества важна компонента е и долговечноста, која се постигнува благодарение на високиот развој на науката. Меѓутоа, некои поединци не можат да се помират со тој лежерен, бескрајно долг живот, бидејќи не можат да ја сфатат неговата смисла (*Ацела*, *Ќерката на ѕвездите*, *Двојната Ева*). Меѓутоа, ретко кој се обидува да промени нешто плашејќи се од казни. Сепак, многу од нив се освестуваат дека само повторната појава на емоциите, а особено љубовта може да ги спаси нивните општества. Мошне еклатантен пример за тоа е ликот на Сит од романот *Ацела* (Стојмир Симјановски), во кој се јавуваат чувства несвојствени за неговата околина, која чувствата ги смета за одлика на животните. Затоа ќе биде и прогонуван, за на крај да сфати дека чувствата не им се потребни само на примитивните суштества, туку и на најразвиените.

Есхатолошките теми, т.е. темите за уништувањето на светот и неговото повторно обновување се чести теми во НФ за деца и млади. Во „Визуелната енциклопедија“ на Брајан Аш се дадени четири можни причини за крајот на светот: космички, вонземни, човечки и природни од земно потекло.

Во романот *Ќерката на ѕвездите* причината за катастрофата на планетата Лета е космичка како резултат на нејзиното проголтавање од космичка црна дупка.

Вонземни причини за уништување на планетата среќаваме во *Двојната Ева*, каде инвазијата на роботите како продукт на човекот кој се свртел против својот творец е насочена не само кон Земјата, туку кон сите сентиментални цивилизации во Космосот. Во романот *Вечниот Таниз* од Велко Неделковски над човековата цивилизација се надвиснува уште една катаклизма која не произлегува ниту од вонземна цивилизација, ниту од закана од бунт на роботите. Имено, опасноста постои заради гаснење на човековиот род заради недоволна употреба на неговите потенцијали што доведува и до гаснење на неговите биолошки потенцијали. Ова најдобро се манифестира преку еден

од споредните ликови во романот, ликот на Борут Ломбо. Имено, во услови на преголема автоматизација и роботизација на животот, Борут одбива секаква употреба на екстремитетите, како резултат на што тие закржлавуваат и тој завршува во болница. Неговиот случај е еден вид на дарвинистичка парабола, па оттука и зборовите на неговиот лекар зазвучуваат критички и отрезнувачки: „Влечи се како црв! Ползи покрај сидовите, четириношките! Плати го технолошкиот цех! Го заборавете Дарвин, свилени господа!...А неговото учење дека човекот потекнува од влакнест мајмун? И дека има шанси да се врати на гранките, доколку не го използва својот ум? И доколку не го користи своето тело на вистински начин” (ВТ,186-187).

Уништувањето на човековата цивилизација заради човечки причини најчесто е реализирано така што се укажува на опасностите од преголемата индустријализација, која е главниот виновник за загадувањето на околината до катастрофални размери што води кон изумирање на живите организми и создавање на еден вид резерват за преживеаните. Во *Вечниот Таниз* тоа е така илустрирано што наспроти високиот технолошки развој кој има неповолни последици врз луѓето, авторот го гледа спасот на човештвото во враќањето кон старите вредности, поточно "екосипедот".

Во *Планетата Октализ* за да се заштитат од презагадената средина, живеат во резерват под огромно пластично своно во кое и воздухот се произведува вештачки. Во Омајот на вселената отворено се кажува дека причина за катаклизмата е постојаното вооружување и некои озрачени (луди) научници. Во *Авантурите на Марко и Дамјан* се имплицира еколошка катастрофа која настанала на планетата на Црниот Ѓавол заради негрижливиот однос кон околината и неразумното загадување, па тој тргнал во потрага на нова, незагадена планета и окупација на истата, сè до нејзино експлоатирање и уништување: „Без многу да мислат на иднината на својата планета, а со тоа и на својата иднина, од ден на ден сè повеќе ги загадувале водите, почвата, воздухот. Така нивната планета била толку загадена, што повеќе не можела да дава род, водите биле толку загадени што животот во потоците, реките, езерата и морињата не бил можен, како и воздухот, кој бил полн со отровни гасови....”(стр.65, АМД)

Понекогаш причините за катастрофа можат да бидат и природни, т.е од земно потекло (разни епидемии, вируси, микроби, исчезнувањето на водата итн.), како во романот *Ацела* каде заради преголемата индустријализација на општеството демне опасност од вегетацијата која незадржливо ја преплавува планетата покажувајќи необични својства: подвижност, отровност, агресивност или еден вид интелигенција: „...Кога наеднаш и неочекувано почна да се шири, само за десетина години половината

планета ја претвори во џунгла, заканувајќи се да ги уништи, бидејќи коренските жили на тоа чудно растение ги разјадуваа и металите” (стр.5)

Во научно-фантастичната литература постојат неколку сфаќања за **роботите**. Меѓутоа, согласно со „Трите закони на роботиката“, дадени од Исак Асимов, преовладува мислењето дека роботите се помошници на луѓето. Таков став зазема писателот Томе Арсовски. Во трите негови тематски поврзани романи *Зена – ќерка на ѕвездите*, *Арис или прва љубов* и *Кристална планета*, роботите се јавуваат во крајно позитивна улога – во улога на помошници, другари, пријатели за учење, кои на вонземјанката Зена од планетата Верна ѝ даваат изобилство информации за толку посакуваната и замислувана планета-Земја. Понекогаш, изгледот на роботите е крајно механизирани, но согласно со современите научно технолошки откритија, се менува и сликата за роботот, така што тој може не само да ги извршува сите зададени наредби до перфекција, туку роботот може и да чувствува преку вграден емоционален апарат во него, како што се случај со роботот Катра од романот *Арис или прва љубов*. Во истиот роман авторот веќе ја изразил и првата недоверба кон роботите на кои комплетно им е доверен животот на планетата Верна. Притоа, не се работи за тоа дека луѓето се плашат од некакво евентуално зло кое роботите би можеле да им го нанесат на луѓето, туку за сомнеж во нивните емоционални реакции во случај на ненадејна опасност. Имено, роботот не знае да сака, не знае да мрази, не може да се вљуби, не сака да се одмазди. Кај него сè подлежи на строгите закони на математичката логика. Како што не знае во лутина да направи погрешен чекор, така и во случај на опасност не реагира бурно, брзо и инстинктивно.

И романот *Авантурите на Марко и Дамјан* донесува една пријателска слика на роботот, како заштитник на вонземјанското момче кое веќе пет години се наоѓа во состојба на анабиоза. Неговиот изглед е соодветен на сликата која ја има создадено нашата цивилизација.

Но, во некои дела роботите се јавуваат како агресори, како сила која се заканува да ја уништи целокупната цивилизација на човештвото. Понекогаш тие потекнуваат од друга планета, но најчесто се производ на човекот кој се кренал против него. Тие работи се јавуваат како реална закана за човековата цивилизација во романите на Стојмир Симјановски (*Ацела*, *Ќерката на ѕвездите* и *Двојната Ева*). Во *Ацела* тие се освојувачи кои откако ја освоиле новата планета, ги уништуваат сите живи суштества и создаваат царство на роботите. Во *Двојната Ева* киборзите наречени *отони* покажуваат голема надворешна сличност со нивните креатори-луѓето, што постепено ескалира во страв и

недоверба кон нив. Тој страв се покажува како оправдан кога роботите ќе ја уништат човековата цивилизација, по што ќе се свртат кон планирање на инвазија на непрегледните вселенски простори. Овде веќе нема можност за компромис, бидејќи меѓусебниот антагонизам е премногу голем. Единственото што преостанува е борбата до конечно истребување на едната или на другата страна. Во делото *Роботград* од Глигор Поповски на човековата цивилизација ѝ се заканува директна опасност од преголемото производство на роботите на кое се посветиле луѓето, без да бидат свесни дека сè повеќе личат на своите производи, кои, пак, ќе се побунат против својот создател и ќе предизвикаат колапс на човековото општество.

Во некои дела, каков што е случајот со романот *Вечниот Таниз* од Велко Неделковски, темата на роботот е поврзана со **темата за вонземјаните**. Имено, таму вонземјаните се помошници на човековиот род со тоа што им го даруваат на луѓето елементот Таниз, елемент со бесконечна моќ, елемент кој тие треба да го искористат за добри цели. Но, овде се наоѓа и опасноста, зашто човечкиот ум секогаш е насочен кон создавање на деструктивни сили и оружја кои се наменети за вонземски освојувања. А роботот произведен од луѓето, наречен Врховен Тотор, кој станал нивни господар, на луѓето им ја открива нивната деструктивна природа. Преку неговите зборови луѓето откриваат колку е мрачна потсвеста на човештвото и до што може да доведе преголемата роботизација и индустријализација. Од таму произлегува дека човекот најмногу треба да се плаши од себе и од своите грешки.

Темата за "**лудиот научник**", како типична за научната фантастика, се среќава и во поголем број дела од современата македонска литература за деца и млади. Овие надарени, но ексцентрични и најчесто изолирани индивидуи, исполнети со љубопитност, суета и желба за изедначување со Бог, се најчестите причинители на катастрофи од катаклизмични размери. Во *Вечниот Таниз* (Велко Неделковски) има неколку такви луѓи научници кои го создале Врховниот Тотор, но со тек на времето неговата моќ толку нараснала што тој станал нивни господар, кој се заканува да ја уништи целата човечка цивилизација и да ја замени со работи како себе. Во романот *Авантурите на Марко и Дамјан*, лудиот научник го гледаме во ликот на Црниот Ѓавол, окупаторот на планетата.

Од претходно експлицираното, со полно право можеме да констатираме дека скромниот корпус на научно фантастични романи во современата македонска проза за деца сепак, покажува приврзаност кон современите текови во европската и светска научно фантастична литература за деца и млади. Колку за потсетување, сите овие романи ги

содржат сите структурни елементи карактеристични за научната фантастика. Тука пред сè, се мисли на темите кои се среќаваат во научната фантастика, како мотивот на утопијата, мотивот на спејс-операта (space opera), есхатолошкиот мотив, темата на роботот, присуството на софистицирани научно-технолошки откритија, присуството на разни суштества и чудовишта со фантастичен и неверојатен изглед, итн.

Во секој случај, се работи за интересни научно-фантастични романи, кои заради својата авантуристичка содржина, без сомнение, уште долго ќе го привлекуваат вниманието на младите читатели.